

Zarys dziejów muzyki w Toruniu do 1920 r.

*Bartłomiej Konopa**

W niniejszym artykule przedstawiono historię funkcjonowania w mieście Mikołaja Kopernika tej części kultury umysłowej, jaką jest muzyka, od początków jego istnienia do momentu przyłączenia go do II Rzeczypospolitej w roku 1920¹. Ze względu na tak przyjęte ramy chronologiczne dzieje muzyki będą zaprezentowane w dwóch okresach: staropolskim oraz zaborze pruskim.

Dzieje kultury w Toruniu zostały szeroko omówione w literaturze naukowej. Najwięcej uwagi kulturze staropolskiej tego ośrodka poświęcił Stanisław Salmonowicz, który zajmował się głównie okresami baroku oraz oświecenia². Interesował się on również historią teatrów

* Autor uzyskał tytuł magistra na kierunku archiwistyka i zarządzanie dokumentacją na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Obecnie jest słuchaczem studiów doktoranckich z zakresu historii na Wydziale Nauk Historycznych UMK w Toruniu oraz pracuje w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy. Jego zainteresowania badawcze obejmują zjawisko archiwizacji internetu, historię Torunia, zwłaszcza w jej aspekcie kulturowym, oraz źródłoznawstwo.

¹ Artykuł jest fragmentem pracy magisterskiej przygotowanej przez autora pod opieką prof. Janusza Tandeckiego, zatytułowanej „Źródła do dziejów muzyki w Toruniu do 1920 r. – katalog archiwaliów przechowywanych w Archiwum Państwowym w Toruniu”.

² M.in. S. Salmonowicz, *Uroczystości i imprezy staropolskiego Torunia (XVI-XVIII w.)*, [w:] idem, *W staropolskim Toruniu (XVI-XVIII w.). Studia i szkice*, Toruń 2005, s. 22-47.

szkolnych³, a także samym Gimnazjum Akademickim⁴. O najważniejszej toruńskiej szkole pisał też Stanisław Tync⁵. Obszerny rys sztuki w Toruniu przedstawił Gwido Chmarzyński⁶. Kulturą z okresu zaboru pruskiego zajmowała się przede wszystkim Magdalena Niedzielska, pisząca m.in. o tutejszym niemieckim towarzystwie naukowym⁷, oraz Tadeusz Zakrzewski, autor artykułów dotyczących życia polskiego w tych czasach⁸. Zagadnienie to zostało podjęte również w poszczególnych tomach serii *Historia Torunia*, która została przygotowana pod redakcją Mariana Biskupa⁹.

W przeciwieństwie do kultury szeroko pojętej życie muzyczne tego ośrodka nie ma licznej literatury, a samo zagadnienie prezentowane było marginalnie w wymienionych wcześniej opracowaniach. W związku z tym na szczególną uwagę zasługują prace Agnieszki Leszczyńskiej podejmujące dzieje muzyki Torunia w okresie renesansu¹⁰. O muzyce w odniesieniu do dwóch najważniejszych kościołów pisali: o świę-

³ S. Salmonowicz, *Teatr szkolny toruński (XVI-XVIII wiek)*, [w:] idem, *Prusy Królewskie w XVII-XVIII wieku. Studia z dziejów kultury*, Toruń 2002, s. 58-68.

⁴ S. Salmonowicz, *Toruńskie Gimnazjum Akademickie w latach 1681-1817: studium z dziejów nauki i oświaty*, Poznań 1973.

⁵ S. Tync, *Dzieje Gimnazjum Toruńskiego (1568-1772)*, t. 1, *Wiek XVI*, Toruń 1928; idem, *Dzieje Gimnazjum Toruńskiego*, t. 2, Toruń 1949.

⁶ G. Chmarzyński, *Sztuka w Toruniu. Zarys dziejów*, [w:] *Dzieje Torunia. Praca zbiorowa z okazji 700-lecia miasta*, red. K. Tymieniecki, Toruń 1933, s. 469-544.

⁷ M. Niedzielska, *Niemieckie towarzystwa naukowe w Prusach Zachodnich w latach 1815-1920*, Toruń 1993.

⁸ M.in. T. Zakrzewski, *Życie polskie w Toruniu podczas Wiosny Ludów*, *Rocznik Toruński*, t. 13: 1978, s. 159-181.

⁹ *Historia Torunia*, t. 1: *W czasach średniowiecza (do roku 1454)*, red. M. Biskup, Toruń 1999; M. Biskup, *Historia Torunia*, t. 2, cz. 1: *U schyłku średniowiecza i w początkach odrodzenia (1454-1548)*, Toruń 1992; *Historia Torunia*, t. 2, cz. 2: *W czasach renesansu, reformacji i wczesnego baroku (1548-1660)*, red. M. Biskup, Toruń 1994; *Historia Torunia*, t. 2, cz. 3: *Między barokiem i oświeceniem (1660-1793)*, red. M. Biskup, Toruń 1996; *Historia Torunia*, t. 3, cz. 1: *W czasach zaboru pruskiego (1793-1920)*, red. M. Biskup, Toruń 2003.

¹⁰ A. Leszczyńska, *Music and Musicians in Late-Renaissance Toruń*, [w:] *Musica Baltica. The Music Culture of Baltic Cities in Modern Times*, red. J. Woźniak, Gdańsk 2010, s. 165-175; eadem, *W poszukiwaniu hanzeatyckiego sponsora: listy muzyków z przełomu XVI i XVII wieku do rad miejskich Torunia i Gdańska*, [w:] *Complexus effectuum musicologiae studia Miroslao Perz septuagenario dedicata*, red. T. Jeż, s. 229-246.

tojańskim Edward Hinz¹¹ i o świętojakubskim Agnieszka Brzezińska¹². Tematykę toruńskich organów podejmował Marian Dorawa¹³. Dla okresu zaboru pruskiego wymienić należy monografię Leona Witkowskiego dotyczącą muzyki polskiej¹⁴ oraz artykuł T. Zakrzewskiego o towarzystwie śpiewaczym „Lutnia”, w którym zaprezentowano także inne takie instytucje¹⁵. O funkcjach muzycznych sceny toruńskiego Teatru Miejskiego pisała Agnieszka Majewska¹⁶. Wspomnieć należy również artykuł Bożeny Krystyny Jankowskiej omawiający całość muzycznych tradycji Torunia w granicach chronologicznych niniejszej pracy¹⁷.

Okres staropolski, obejmujący lata od założenia miasta w 1233 r. do włączenia go do Królestwa Prus w 1793 r., to dla Torunia czasy,

¹¹ E. Hinz, *Działalność muzyczna w kościele farnym pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Toruniu do 1918 roku*, [w:] *Dzieje i skarby kościoła świętojańskiego w Toruniu: materiały z konferencji przygot. przez Toruński Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki w X rocznicę ustanowienia Diecezji Toruńskiej pod patronatem Biskupa Toruńskiego oraz Prezydenta Miasta Torunia (22-23 marca 2002)*, red. K. Kluczajd, M. Woźniak, Toruń 2002, s. 331-343.

¹² A. Brzezińska, *Tradycje muzyczne kościoła pw. św. Jakuba w Toruniu (do roku 1939)*, [w:] *Dzieje i skarby kościoła Świętojakubskiego w Toruniu : materiały z IV Sesji Naukowej Toruńskiego Oddziału Stowarzyszenia Historyków Sztuki, z cyklu „Dzieje i skarby kościołów toruńskich”, zrealizowanej przy współpracy Biblioteki Uniwersyteckiej UMK w Toruniu, 26-28 października 2009 roku*, red. K. Kluczajd, Toruń 2010, s. 383-391.

¹³ M.in. M. Dorawa, *Organy kościoła Mariackiego w Toruniu*, [w:] *Dzieje i skarby kościoła Mariackiego w Toruniu : materiały z konferencji przygotowanej przez Toruński Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki przy współpr. Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (Toruń 14-16 kwietnia 2005)*, red. K. Kluczajd, Toruń 2005, s. 321-343.

¹⁴ L. Witkowski, *Dzieje kultury muzycznej Polski północnej pod zaborem pruskim i w okresie międzywojennym*, Bydgoszcz 1981.

¹⁵ T. Zakrzewski, *Dzieje Towarzystwa Śpiewu „Lutnia” w Toruniu pod zaborem pruskim 1898-1920*, *Rocznik Toruński*, t. 10: 1975, s. 169-210.

¹⁶ A. Majewska, *Toruński Teatr jako scena muzyczna (1904-1945)*, [w:] *Muzyka w instytucjach i stowarzyszeniach na Pomorzu i Kujawach*, red. B. Mielcarek-Krzyżanowska, Bydgoszcz 2004, s. 163-181; eadem, *„Miesiące muzyczne” na scenie Thorner Stadttheater w świetle „Thorner Presse” w latach 1904-1920*, [w:] *W wydarzenia muzyczne na Pomorzu i Kujawach*, red. A. Kłaput-Wiśniewska, B. Mielcarek-Krzyżanowska, Bydgoszcz 2006, s. 203-212.

¹⁷ B. K. Jankowska, *Z tradycji muzycznych Torunia*, *Rocznik Toruński*, t. 15: 1980, s. 221-240.

gdy dzięki aktywnemu mieszczaństwu był on ośrodkiem o silnej pozycji politycznej w regionie. W obszarze kultury zaistniał on w Rzeczypospolitej w znaczącym stopniu. Muzykę w tych czasach, pomimo wielokrotnych zmian, które zaszły na polu wszystkich sztuk pięknych, przedstawić można, dzieląc ją na muzykę związaną z życiem religijnym oraz z życiem codziennym. Podział ten, jak będzie można zobaczyć poniżej, jest umowny, ponieważ wiele instytucji i osób związanych z tym wycinkiem kultury umysłowej działało na obu wymienionych płaszczyznach.

Pierwszy z omawianych obszarów, a więc muzyka religijna, związany jest przede wszystkim ze sprawowaniem liturgii, zarówno katolickiej, jak i protestanckiej. Występowała ona w kościołach w wielu postaciach. Najbardziej rozpowszechnianą i wszechobecną od czasów średniowiecza formą były chorały gregoriańskie, których repertuar zawarty był w licznych księgach liturgicznych. Informację o nich zawiera m.in. spis księgozbioru parafii świętojańskiej w aktach wizytacyjnych biskupa chełmińskiego Andrzeja Olszewskiego, w których znajdował się zachowany do dzisiaj graduał pochodzący najprawdopodobniej z XV stulecia (mógł być wykorzystywany do końca XVII w.). W późniejszym czasie korzystano zapewne z ksiąg chorałowych wydanych i wydrukowanych z polecenia synodów piotrkowskich w 1. połowie XVII stulecia¹⁸.

Nieco później musiała zacząć funkcjonować muzyka wielogłosowa, jednak brakuje przesłanek pozwalających określić jej początek w Toruniu. Przypuszczać należy jedynie, że była ona znana na początku XV w., ponieważ w farze sąsiedniego Chełmna wykonywano w 1408 r. motety¹⁹. O istnieniu kapeli wykonującej ten rodzaj muzyki w Toruniu można z pewnością mówić dopiero w czasie przebywania jezuitów w tym ośrodku²⁰. W okresie reformacji pojawiły się pieśni śpiewane w językach narodowych, popularne przede wszystkim wśród wyznań protestanckich. Niemieckie pieśni luterzańskie były jednym z pierwszych prze-

¹⁸ E. Hinz, op. cit., s. 332-333.

¹⁹ *Urkundenbuch des Bisthums Culm*, T. 1, *Das Bisthum Culm unter dem deutschen Orden 1243-1466*, bearb. C. P. Woelky, Danzing 1885, 460, s. 364-365.

²⁰ E. Hinz, op. cit., s. 337-338.

jawów sympatyzowania z tym nowym wyznaniem. Około roku 1540 w kościele św. Jerzego zaczęto wykonywać m.in. psalmy w języku niemieckim, a także polskim²¹. Drugi z tych języków pojawił się też wśród wyznawców katolicyzmu, zwłaszcza po wprowadzeniu odmawiania pacierzy w języku ojczystym, które z czasem przekształciły się w śpiew (jeszcze w XVII w. odnotowywano na Pomorzu wykonywanie w tej postaci Dekalogu). W 1660 r. wydano w Toruniu *Sposób śpiewania polskiego na Mszach świętych*, co świadczyć może o obecności tego języka w liturgii²².

Ważny element stanowiła również muzyka wykonywana na najważniejszym dla kościołów instrumencie, a mianowicie organach. Najstarsze według tradycji, zbudowane w 1343 r. przez nieznanego franciszkanina, znajdowały się w kościele św. Jakuba. Jeśli przekazy na ich temat są prawdziwe, byłyby to pierwsze organy na terenie Prus²³. Drugi taki instrument, którego powstanie potwierdzają źródła, był dziełem toruńskiego franciszkanina Bartłomieja z roku 1479 r. i umiejscowiony był w farze staromiejskiej²⁴. Nowe organy (z których do dzisiejszych czasów przetrwały obudowa oraz szafa organowa) nowomiejski kościół parafialny otrzymał w 1565 r.²⁵ Kolejne dwa instrumenty związane były z przebywaniem w Toruniu na początku XVII w. organmistrza – pochodzącego z Neustadt (Szlezwik-Holsztyn) – Heinricha Heldwiga. W latach 1602-1609 dokończył on budowę organów w kościele Mariackim (o istnieniu wcześniejszych informują wyłącznie nieliczne zapisy oraz notatka dziewiętnastowiecznego historyka Emila Wernickego)²⁶ i w 1611 r. w świątyni pw. św. Jakuba²⁷. We wspomnianych wcześniejszych aktach wizytacyjnych z lat 1667-1672 znajduje się informacja o dwóch instrumentach w kościele świętojańskim. Pierwszy z nich, mniejszy, umiejscowiony był nad ołtarzem św. Rozalii w pobliżu prezbiterium, drugi, większy, umieszczony był w przywieżowej części nawy

²¹ M. Biskup, *Historia Torunia*, t. 2, cz. 1, s. 219-222.

²² E. Hinz, op. cit., s. 335-336.

²³ A. Brzezińska, op. cit., s. 384-385.

²⁴ E. Hinz, op. cit., s. 339.

²⁵ A. Brzezińska, op. cit., s. 384-385.

²⁶ M. Dorawa, op. cit., s. 321-323.

²⁷ A. Brzezińska, op. cit. 385-385.

głównej. Oba instrumenty zostały przebudowane przez toruńskiego organmistrza Mateusza Brandtnera pod koniec XVII stulecia (kolejno w latach 1688 i 1693)²⁸. Wykonał on również w 1721 r. naprawę organów w kościele pw. Najświętszej Marii Panny, które zostały zniszczone w wyniku oblężenia szwedzkiego z 1703 r.²⁹ W staromiejskim kościele ewangelickim (określanym jako Neu Kirche), wybudowanym w 1754 r., organy stworzone przez Friedricha Rudolfa Dalitza pojawiły się trzy lata później³⁰.

Po organach drugim najważniejszym instrumentem w kościołach były dzwony, które zalicza się do grupy idiofonów. Ich przykłady znaleźć można m.in. w farach Starego i Nowego Miasta. W świątyni świętojańskiej należy wymienić ich pięć: jeden pochodzący z 1437 r., trzy z 1441 r. oraz odlany w 1500 r. Tuba Dei. Ten ostatni, odlany przez Marcina Szmidta, ma średnicę 2,2 m, waży ponad 7,2 tony i jest obecnie trzecim największym dzwonem w Polsce³¹. Pierwszy dzwon w kościele św. Jakuba znajdował się od połowy XIV w., następny powstał w XVII w. i nazwany został „Torunianinem”. Oba zostały zrabowane w czasie oblężenia z 1703 r. i przeniesione do katedry w Uppsali, skąd powrócił jedynie ten młodszy. Jeszcze jeden taki instrument dla tej świątyni został wykonany przez Nicolausa Pereliga w roku 1770³².

Z muzyką kościelną w okresie staropolskim związane jest funkcjonowanie w Toruniu pewnych zawodów. Główną rolę odgrywali wówczas kantorzy zatrudniani zarówno przez parafie katolickie, jak i gminy ewangelickie. Przewodzili oni chórowi, śpiewali, a oprócz tego nauczali muzyki w toruńskich szkołach³³. Wielu z nich dobrze znało swój fach i niekiedy podejmowało się pisania pieśni oraz komponowania muzyki³⁴. Oprócz nich działali również w Toruniu związani z omawianymi powyżej instrumentami organiści i dzwonnicy. Pierwsi także od-

²⁸ E. Hinz, op. cit., s. 339-340.

²⁹ M. Dorawa, op. cit., s. 323-324.

³⁰ B. K. Jankowska, op. cit., s. 224.

³¹ E. Hinz, op. cit., s. 342-343.

³² A. Brzezińska, op. cit., s. 385-386.

³³ E. Hinz, op. cit., s. 334.

³⁴ M. Biskup, op. cit., s. 239-240.

grywali istotną rolę w życiu muzycznym³⁵ i wśród nich można było znaleźć kompozytorów. Za przykład może posłużyć autor tabulatury znajdującej się w Archiwum Państwowym w Toruniu Johann Fischer z Morağa³⁶. Również dzwonnicy w okresie średniowiecza często zajmowali się nauką w szkole staromiejskiej³⁷.

Z wykonywaniem muzyki w toruńskich kościołach związany był jeszcze chór funkcjonujący od czasów średniowiecza przy szkole parafii świętojańskiej (istnienia podobnego przy farze nowomiejskiej można jedynie domniemywać). Później, w okresie reformacji, podobne chóry działały przy protestanckim Gimnazjum Akademickim i katolickim Kolegium Jezuickim. Uczestnictwo w takim chórze dawało biedniejszym uczniom możliwość opłacenia nauki, a także zdobycia dodatkowych dochodów³⁸. Śpiew żaków uświetniał nabożeństwa w toruńskich świątyniach, m.in. w kościele Świętych Janów podczas mszy niedzielnych i świątecznych, ale również w dni powszednie, w tym podczas mszy fundowanych (np. czwartkowe msze zamawiane przez Bractwo Bożego Ciała)³⁹. Przy farze staromiejskiej istniała także kapela muzyczna, która wykonywała muzykę polifoniczną, co miało zwiększyć atrakcyjność odprawianych nabożeństw. W jej skład wchodził uczniowie kolegium jezuickiego będący członkami bursy muzyków, organista i kantor oraz sporadycznie zatrudniani instrumentalisci. Z działaniem tej kapeli przez krótki okres związany był znany muzyk i kompozytor jezuicki – Jacek Szczurowski, autor pierwszej polskiej symfonii oraz innych dzieł z zakresu muzyki kościelnej⁴⁰.

Wspomnieć można również o istniejącym w XV w. i posiadającym swoją kaplicę w kościele św. Jakuba bractwie religijnym uczonych – Gelehrten-Bruderschaft (pierwsza wzmianka o nim pochodzi z 1440 r.).

³⁵ E. Hinz, op. cit., s. 341-342; A. Brzezińska, op. cit., s. 386.

³⁶ Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej APT), Akta miasta Torunia (dalej AmT), Katalog II, sygn. XIV/13a.

³⁷ J. Tandecki, *Kultura, życie religijne i codzienne XIV-wiecznego Torunia*, [w:] *Historia Torunia*, t. 1, s. 235.

³⁸ K. Morawska, *Historia muzyki polskiej*, t. 1, *Średniowiecze. Część 2: 1320-1500*, Warszawa 1998, s. 178-179, 189.

³⁹ E. Hinz, op. cit., s. 333.

⁴⁰ Ibid., s. 337-338.

Skupiało ono osoby wykształcone, które potrafiły czytać i pisać po łacinie, a więc mogły wykorzystywać księgi liturgiczne zawierające modlitwy i pieśni zapisane w tym języku⁴¹.

Drugi nurt w muzyce staropolskiego Torunia można określić mianem świeckiego. Nie odgrywał on już tak znamienitej roli jak muzyka kościelna, jednak muzyka taka towarzyszyła jego mieszkańcom zarówno w życiu codziennym, jak i w czasie mniej lub bardziej ważnych uroczystości. Do tych najważniejszych można zaliczyć wszelkie wydarzenia związane z polskimi monarchami oraz ich rodzinami. Jako przykład posłużyć może pierwsza wizyta Stefana Batorego w Toruniu 24 sierpnia 1575 r. Przywitano go wtedy odśpiewaniem hymnu *Te Deum* oraz biciem dzwonu *Tuba Dei*. Podczas świętowania ważnych wydarzeń w rodzinie królewskiej, takich jak śluby lub narodziny dzieci, urządzano parady miejskiej orkiestry, m.in. w trakcie celebrowania narodzin Władysława Wazy w 1595 r.⁴² Muzyka towarzyszyła również niezwykle wystawnemu konduktowi pogrzebowemu Anny Wazówny (siostry Zygmunta III), która została pochowana w toruńskim kościele Mariackim w 1637 r.⁴³

Dźwięki instrumentów oraz śpiew towarzyszyły także innym toruńskim uroczystościom. Wymienić tu można chociażby wybory do władz miejskich, czyli tzw. „kierę”, w czasie której kilkakrotnie można było usłyszeć bicie dzwonów obwieszczających kolejne etapy tego wydarzenia⁴⁴. Instrumenty te wykorzystywano także do sygnalizowania ciszy nocnej⁴⁵ oraz zwoływania toruńskich rajców na obrady⁴⁶. Muzyka towarzyszyła również wydarzeniom związanym z życiem toruńskich szkół. Na przykładzie najważniejszej takiej instytucji, a więc Gimnazjum Aka-

⁴¹ J. Tandecki, *Kultura, życie religijne i codzienne*, s. 233; Z. H. Nowak, *W okresie kryzysu państwa krzyżackiego*, [w:] *Historia Torunia*, t. 1, s. 289-290.

⁴² A. Leszczyńska, *Music and Musicians*, s. 165; o wizytach królów pisał także S. Salmonowicz, *Uroczystości i imprezy*, s. 29-32.

⁴³ S. Salmonowicz, *Uroczystości i imprezy*, s. 45-46.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 32-33.

⁴⁵ A. Leszczyńska, *Music and Musicians*, s. 165.

⁴⁶ W. Rozynkowski, *Dzwony średniowiecznego Torunia*, [w:] *Tajemnice starych dzwonów Torunia i Chelмна w 500-tną rocznicę ulania wielkiego Tuba Dei*, red. T. Jaworski, N. Nasieniewski, K. Przegiętka, Toruń 2001, s. 43-44.

demickiego, wskazać można, że pojawiała się ona w czasie wprowadzania nowych osób na stanowiska rektora oraz profesorów, a także uroczystości ku czci Gotfryda Krivesa – toruńskiego kupca i zasłużonego dla szkoły fundatora. Obok tego ważnym elementem były publiczne popisy uczniów, w tym wystąpienia teatralne lub parateatralne, oracje i deklamacje, które mogły też odbywać się przy akompaniamencie muzyki. Żacy oraz pracownicy gimnazjum brali również czynny udział w wydarzeniach ogólnomiejskich. Jako przykładem można posłużyć się obchodami trzechsetnej rocznicy przyłączenia Torunia do Rzeczypospolitej z roku 1754, kiedy to uczniowie toruńskiego gimnazjum wykonali kantatę specjalnie przygotowaną na tę okazję przez kantora Samuela Conteniusa⁴⁷.

Kolejną grupę wydarzeń z udziałem muzyki, o mniej formalnym, za to rozrykowym charakterze, stanowiły wszelkiego rodzaju imprezy organizowane przez cechy i bractwa. Różne formy zebrań korporacji to ważny element życia torunian już od najdawniejszych czasów. W istotny sposób organizowały też one życie towarzyskie członków poprzez wspólne spotkania i zabawy. Często w ich trakcie pojawiała się muzyka, niezależnie od tego, czy bawili się przy niej bogaci kupcy, czy młodzi czeladnicy. Wystawnym biesiadam, organizowanym m.in. przez bractwo św. Jerzego, skupiające najznamienitszych obywateli Torunia, często towarzyszyły tańce, które odbywały się w Dworze Artusa bądź w Domu Kompanijnym. Balem w pierwszym z tych miejsc zakończył się chociażby turniej rycerski zorganizowany w roku 1593⁴⁸. Ten rodzaj rozrywki, czyli tańce i muzyka, popularny był także wśród niższych warstw toruńskiego mieszczaństwa, w tym przede wszystkim młodzieży rzemieślniczej. Zazwyczaj spotykali się oni w gospodach, gdzie spędzali wieczory, przysłuchując się grze flectistów i innych grajków⁴⁹.

Muzyka często towarzyszyła również w trakcie uroczystości o charakterze rodzinnym, takich jak wesela czy pogrzeby. Dużo o ich przebiegu mówią ordynacje miejskie i wilkierze wydawane przez toruńską Radę, które miały na celu utrzymanie w mieście dobrych obyczajów,

⁴⁷ S. Salmonowicz, *Toruńskie Gimnazjum Akademickie*, s. 178-192, 299-304.

⁴⁸ Z. H. Nowak, op. cit., s. 302; S. Salmonowicz, *Kultura umysłowa Torunia między barokiem a oświeceniem*, [w:] *Historia Torunia*, t. 2, cz. 3, s. 363.

⁴⁹ J. Tandecki, *Kultura, życie religijne i codzienne*, 245-247.

a także prawa bogatszej części społeczeństwa do bardziej wystawnych imprez. Przepisy wydawane w XVII i XVIII stuleciu wyznaczały – odpowiednio do statusu społecznego – jaki rodzaj muzyki mógł towarzyszyć weselom, a także jak długo mogły one trwać i ilu gości mogło brać w nich udział. Regulacjom o podobnym charakterze podlegały również pogrzeby (dotyczyły one wyłącznie wyznawców protestantyzmu). Bicie wszystkich kościelnych dzwonów zostało zarezerwowane dla najwyższych urzędników miejskich, rektora Gimnazjum Akademickiego oraz seniora duchowieństwa. Prawo do śpiewów w trakcie pochówku przysługiwało także pozostałym pastorom oraz doktorom medycyny, a ponadto w pogrzebach o charakterze publicznym brał udział chór szkolny. Poza miejscem zajmowanym w hierarchii miejskiej znaczenie miało jeszcze pochodzenie osoby zmarłej, ponieważ od tego zależał język, w którym odprawiano uroczystości, w tym śpiewy żałobne⁵⁰. Poza takimi wydarzeniami muzykę można było usłyszeć na co dzień w domach toruńskich mieszczan, zarówno w wykonaniu ich samych (posiadali oni własne instrumenty)⁵¹, jak i zatrudnionych grajków, oraz – o czym wspomniano wcześniej – w gospodach, a także na ulicach miasta⁵². Tu jednak pojawiły się pewne obostrzenia prawne, które za zakłócanie ciszy nocnej karały jednodniowym aresztem⁵³.

Muzyka, a zwłaszcza śpiew kościelny, stanowiła jedną z podstaw nauczania obecną w placówkach o różnych poziomach, a więc także w działających od średniowiecza w Toruniu szkołach staro- i nowomiejской. Z ich uczniów składały się chóry, takie jak chociażby funkcjonujący przy parafii świętojańskiej. Jak już wspomniano wcześniej, występował on w czasie nabożeństw oraz uroczystości miejskich. Bardzo często jego członkami byli biedniejsi uczniowie, którzy udziałem w chórze, a także śpiewaniem na chrzcinach, pogrzebach etc. lub na ulicy bądź w domach prywatnych zarabiali na własne utrzymanie⁵⁴.

⁵⁰ S. Salmonowicz, *Uroczystości i imprezy*, s. 45-46.

⁵¹ A. Leszczyńska, *Music and Musicians*, s. 174-175.

⁵² K. Pękacka-Falkowska, *Miłość w czasach zarazy, czyli mór, pantofel i muzyka*, *Rocznik Toruński*, t. 40: 2013, s. 178-180

⁵³ A. Leszczyńska, *Music and Musicians*, s. 165-166.

⁵⁴ K. Morawska, op. cit., s. 178-179, 189; S. Tync, *Dzieje Gimnazjum Toruńskiego*, t. 1, s. 14.

Znaczących zmian w tym zakresie nie wniosła reorganizacja toruńskich szkół, która nastąpiła w wyniku reformacji i kontreformacji (powołanie Gimnazjum Akademickiego oraz Kolegium Jezuickiego). Przepisy szkolne oraz inne źródła z tego okresu przynoszą więcej informacji na temat nauczania i funkcjonowania muzyki w szkołach. Jej istotną rolę zauważali już najważniejsi przedstawiciele protestantyzmu (m.in. Marcin Luter czy Filip Melanchton), a także związany z nim reformator szkolnictwa Johannes Sturm. Stąd też nie może dziwić szerokie podjęcie tej tematyki przez ustawy szkolne regulujące działalność Gimnazjum Akademickiego. Nauczanie muzyki oraz obowiązki kantora regulował siódmy rozdział przepisów wydanych przez Radę Miejską w 1600 r., zatytułowany „De Cantore et Succentore”. Kształcenie odbywało się w językach niemieckim i polskim (dla uczniów tzw. „szkoły polskiej”), za które odpowiedzialni byli kolejno kantor niemiecki (spełniający najczęściej tę funkcję także przy kościele Mariackim) i polski (działający również przy świątyniach pw. NMP oraz św. Jerzego). Przebieg nauczania wyglądał następująco: codziennie od godziny 12⁰⁰ do 12³⁰ ćwiczono pieśni potrzebne do czynnego udziału w nabożeństwach, zwłaszcza niedzielnych, następnie zaś do 13⁰⁰ prowadzono zajęcia dla początkujących, na których uczono takich podstaw, jak np. czytanie nut. Wyjątek stanowiły środy, kiedy zamiast normalnych lekcji muzyki zajmowano się śpiewem chóralnym⁵⁵. O dużym znaczeniu chóru w życiu szkoły może świadczyć fakt, iż pałeczka chóru gimnazjalnego należała do insygniów rektora⁵⁶.

Podobnie sytuacja wyglądała w szkole nowomiejskiej (pierwotnie związanej z parafią św. Jakuba, następnie z Gimnazjum Akademickim), która podlegała tym samym ustawom, a także miała własne przepisy wydane w 1677 r. Ich treść uwzględniała również naukę śpiewu przez kantora, w tym śpiewu chóralnego⁵⁷. Zapewne podobnie

⁵⁵ S. Tync, *Dzieje Gimnazjum Toruńskiego*, t. 1, s. 214-216; *Najdawniejsze ustawy Gimnazjum Toruńskiego*, wyd. S. Tync, Toruń 1925, s. 49-54; S. Salmonowicz, *Toruńskie Gimnazjum Akademickie*, s. 176-178.

⁵⁶ S. Salmonowicz, *Kultura umysłowa Torunia w dobie renesansu, reformacji i wczesnego baroku*, [w:] *Historia Torunia*, t. 2, cz. 2, s. 191.

⁵⁷ E. Lerle, *Dzieje szkoły nowomiejskiej w Toruniu*, Toruń 1938, s. 42-43, 52.

było też w niemieckich szkołach prywatnych oraz polskich szkołach pokątnych⁵⁸.

Muzyki nauczano również w katolickim Kolegium Jezuickim, przy którym także działały chór oraz kapela, występujące przede wszystkim w kościele świętojańskim oraz w trakcie szkolnych uroczystości. Edukacja muzyczna w tej szkole związana była z funkcjonującą przy niej od około 1620 r. tzw. bursą muzyków. Zależnie od możliwości, poza uczniami, liczyła ona od 5 do 12 muzyków. Aby nie przeszkadzać pozostałym żakom, ulokowano ją w osobnym budynku. Nauka w niej trwała 3 lata i obejmowała zarówno śpiew, jak i grę na instrumentach oraz teorię muzyki i kompozycji. Szkoła ta była bezpłatna, jednak po jej ukończeniu absolwenci byli zobowiązani do odpracowania nauki poprzez nauczanie swoich młodszych kolegów. Dopiero potem mogli odejść na stanowiska organistów lub kościelnych albo kontynuować nauczanie w bursie (tym razem otrzymując za to wynagrodzenie). Członkowie bursy, aby zapewnić jej utrzymanie, niekiedy występowali także poza szkołą, m.in. w 1674 r. grali dla królowej Eleonory w Młyńcu oraz w 1682 r. podczas uroczystości ku czci Stanisława Kostki⁵⁹.

Na podstawie tak dużej obecności muzyki w staropolskim Toruniu można wnioskować, że był on w tym okresie zamieszkiwany przez liczne osoby zajmujące się nią zawodowo i amatorsko. Już najstarsze wykazy czynszów pochodzące z 1318 i 1322 r. informują m.in. o cytryście i fleciście zamieszkujących Kępę Bazarową⁶⁰. O muzykach (głównie flecistach) wspominają także późniejsze źródła pochodzące z okresu XIV-XVI w.⁶¹ Toruń był domem dla wielu znakomitych artystów, wśród których, oprócz przedstawionych wcześniej, wymienić

⁵⁸ S. Salmonowicz, *Kultura umysłowa Torunia w dobie renesansu, reformacji i wczesnego baroku*, s. 183-189.

⁵⁹ L. Grzebień, *Dzieje kulturalne jezuitów toruńskich (1596-1996)*, [w:] *Jeziuci w Toruniu 1596-1996 : materiały konferencji zorganizowanej w Toruniu, 17-23 listopada 1996 r. z okazji Jubileuszu 400 lecia przybycia Jezuitów do miasta*, red. K. Maliszewski, W. Rozyński, Toruń 1997, s. 74-76.

⁶⁰ *Die ältesten Zinsregister der Altstadt Thorn*, hrsg. von F. Prowe, Mitteilungen des Coppersnicker-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn, H. 39 (1931), s. 157-160.

⁶¹ Np.: *Księga ławnicza Nowego Miasta Torunia (1387-1450)*, wyd. K. Ciesielska, Warszawa-Poznań 1973, s. 88-92.

można Christophera Zetzinskiego oraz Johannesesa Amena. Na przełomie XVI i XVII w. pracowali oni na dworze króla duńskiego Chrystiana IV⁶². Miasto było również atrakcyjne dla muzyków i kompozytorów, którzy osiedlali się tu, aby pracować. Artyści zwracali się także do rajców, poszukując u nich mecenatu⁶³.

Do najważniejszych profesji zajmujących się tą dziedziną sztuki należeli omawiani już wcześniej kantorzy, którzy pełnili rozmaite funkcje, zarówno w kościołach, jak i w szkole. Występowali też na miejskich uroczystościach, a także w trakcie wesel, posiadali prawo do występów wokalnych, często układali nowe utwory⁶⁴. Miasto zatrudniało też innych muzyków, do których zadań należało granie hejnału lub uświetnianie toruńskich wydarzeń⁶⁵. Obok nich działali w Toruniu przedstawieni wcześniej, związani ze służbą kościelną, organiści oraz dzwonnicy. Na instrumentach amatorsko grali często sami mieszczaństwo, zarówno przedstawiciele warstw wyższych⁶⁶, jak i niższych⁶⁷. W XVIII stuleciu zaczęły się też pojawiać nowe zjawiska i formy muzyki, wśród których wymienić można popisy solistów⁶⁸.

Nowa sytuacja, w jakiej znalazł się Toruń na przełomie XVIII i XIX w., nie była dla niego korzystna. Gdy w wyniku zaboru pruskiego jego rola została sprowadzona do przygranicznej twierdzy, miasto na długo utraciło swój wcześniejszy status. Nie było to bez znaczenia dla życia kulturalnego miasta, zwłaszcza w wymiarze artystycznym, w tym także muzycznym⁶⁹. W świetle przytoczonej przez Bożenę Krystynę Jankowską książki adresowej z roku 1866 wskazać można prawie 50 osób związanych z tą dziedziną sztuki. Wykaz ten obejmował szerokie spektrum profesji, od kościelnych kantorów i organistów,

⁶² A. Leszczyńska, *Music and Musicians*, s. 166.

⁶³ A. Leszczyńska, *W poszukiwaniu hanzeatyckiego sponsora*, s. 239-241.

⁶⁴ K. Pękacka-Falkowska, op. cit., s. 174-176.

⁶⁵ B. K. Jankowska, op. cit., s. 222-223; A. Leszczyńska, *Music and Musicians*, s. 165.

⁶⁶ A. Leszczyńska, *Music and Musicians*, s. 174-175.

⁶⁷ K. Pękacka-Falkowska, op. cit., s. 178-180.

⁶⁸ S. Salmonowicz, *Kultura umysłowa Torunia między barokiem a oświeceniem*, s. 371.

⁶⁹ M. Niedzielska, *Życie polityczne i kulturalne Torunia (1815-1914)*, [w:] *Historia Torunia*, t. 3, cz. 1, s. 252-255.

przez nauczycieli muzyki, po wytwórców instrumentów⁷⁰. Zawodowi muzycy skupiali się wokół niewielu instytucji, jednak zgodnie z duchem epoki powstawały wówczas liczne towarzystwa, zarówno niemieckie, jak i polskie, zajmujące się muzyką amatorsko. Nie brakło wtedy w mieście wydarzeń o charakterze strictly muzycznym, jak i takich, którym ona tylko towarzyszyła⁷¹.

Muzyka wciąż funkcjonowała i rozwijała się w toruńskich kościołach. W 2. połowie XIX w. wśród katolików zwiększyło się zainteresowanie polskimi pieśniami i muzyką. Wraz z narastaniem polskiego patriotyzmu były one coraz częściej publikowane na terenie diecezji chełmińskiej. Istotne w tym zakresie było funkcjonowanie Towarzystw Śpiewających pw. św. Cecylii. Chóry te śpiewały w trakcie mszy i nabożeństw, w tym chorały i muzykę wielogłosową po łacinie i w języku polskim, a także pieśni ludowe i inne. Jeden z pierwszych takich zespołów powstał w Toruniu już w roku 1867 za sprawą ks. Emila Schmei przy kościele świętojańskim (następny powstał w tym samym roku w Lubawie). Dzięki zaangażowaniu jego członków udało się zorganizować w Toruniu w 1878 r. zjazd generalny chórów św. Cecylii z diecezji chełmińskiej⁷². Podobna grupa działała także przy kościele św. Jakuba od około roku 1889⁷³, natomiast nie wiadomo nic o funkcjonowaniu takowej przy świątyni Mariackiej⁷⁴. Przeobrażeniom uległy również toruńskie organy, m.in. Max Terletzki, organmistrz królewiecki, wykonał nowy instrument dla fary staromiejskiej w 1878 r. W innych kościołach były one remontowane i przebudowywane⁷⁵.

Istotną rolę w muzycznym życiu Torunia odgrywały kapele wojskowe funkcjonujące przy pruskich garnizonach. Ich członkowie stanowili jedną z najliczniejszych grup zajmujących się w Toruniu taką

⁷⁰ B. K. Jankowska, op. cit., s. 229.

⁷¹ M. Niedzielska, *Życie polityczne i kulturalne*, s. 252-256.

⁷² E. Hinz, op. cit., s. 338-339; L. Witkowski, op. cit., s. 5-8.

⁷³ A. Brzezińska, op. cit. 386; W. Wierzbicki, *Muzyka w kościele świętego Jakuba Apostoła w Toruniu w świetle archiwum tego kościoła*, [w:] *Musica ecclesiastica*, red. A. Kłaput-Wiśniewska, A. Filabera, Bydgoszcz 2009, s. 133.

⁷⁴ B. K. Jankowska, op. cit., s. 236.

⁷⁵ E. Hinz, op. cit., s. 340-341; M. Dorawa, op. cit, s. 324-326; A. Brzezińska, op. cit., s. 385.

działalnością zawodowo. W 1904 r. istniało 7 takich kapel (w 2. połowie XIX w. działała jeszcze orkiestra policji, której przewodził nadburmistrz). Poza garnizonami wykonywały one przede wszystkim muzykę rozrywkową, grając w toruńskich parkach i restauracjach ogródkowych. Ich koncerty odbywały się regularnie, m.in. w niedziele w parku „Cegielnia” lub w czwartki w restauracji „Tivoli”. Innym miejscem ich występów były popularne, zwłaszcza wśród młodzieży, bary rozrywkowe, tzw. „Tanzlokale”, gdzie kapele te przygrywały do tańca. Bardziej podniosły charakter miały koncerty wojskowych zespołów smyczkowych; odbył się taki m.in. w ratuszu w roku 1880⁷⁶.

Wśród toruńskich instytucji związanych z muzyką ważną funkcję spełniał Teatr Miejski (Stadttheater). Przed jego wybudowaniem przedstawienia teatralne odbywały się w jednej z sal wyburzonego w 1887 r. Dworu Artusa, która służyła również jako sala taneczna⁷⁷. Wzniesiony w 1904 r. nowy gmach teatru został przygotowany do organizowania wydarzeń muzycznych poprzez umieszczenie między sceną a widownią kanału dla orkiestry – w tym czasie jednej ze wspomnianych powyżej kapel garnizonowych. W celu wystawiania różnych dzieł o charakterze muzycznym, w tym oper i operetek, zatrudniano także śpiewaków i dyrygentów. Tego rodzaju dramaty na stałe zagościły na toruńskiej scenie⁷⁸. Początek dał im zorganizowany już w 1905 r. pierwszy „Miesiąc Muzyczny”, w czasie którego wystawiono kilkanaście klasycznych dzieł operowych. Wydarzenie to spotkało się z dużym zainteresowaniem torunian, a także z przychylnymi recenzjami lokalnej prasy, która doceniła zarówno dobór repertuaru, jak i jego wykonanie. Sukces ten spowodował, że podjęto się organizacji kolejnych wydarzeń o podobnym charakterze. Pierwsze z nich odbyło się rok później, jednak najprawdopodobniej ze względu na koszty zdecydowano się na wystawianie operetek. Decyzja ta, z powodu ich lżejszej formy, nie spotkała się już z tak pozytywną oceną toruńskich dziennikarzy. Do tradycji operowej powrócono w roku 1908 podczas organizacji trzeciego i ostatniego „Miesiąca Muzycznego”. Do występów zaproszono akto-

⁷⁶ B. K. Jankowska, op. cit., s. 229-230.

⁷⁷ M. Niedzielska, *Życie polityczne i kulturalne*, s. 252-253.

⁷⁸ A. Majewska, *Toruński Teatr*, s. 164-166.

rów pochodzących z Poznania i Gdańska, a także z Niemiec oraz zaangażowano dobrych dyrygentów. Dzięki temu było to najlepiej przyjęte wydarzenie z wszystkich wymienionych imprez⁷⁹.

Toruń nie był jednak miejscem zbyt licznych występów na wysokim poziomie artystycznym. Do takich nieczęstych wydarzeń zaliczyć można koncerty Ignacego Paderewskiego (1880 r.) oraz dwóch skrzypków zaproszonych przez Waltera Lambecka: Henryka Wieniawskiego (1879 r.) oraz Hiszpana Paula Sarasate (1883 r.). Brakowało również w mieście muzyki symfonicznej. Jednym z niewielu jej przykładów był koncert Musikabteilung Thorner-Truppen (zespół złożony najprawdopodobniej z muzyków kapel wojskowych) wraz z solistami, który odbył się 24 czerwca 1918 r. w Dworze Artusa. Jego program był ambitny i obejmował dzieła wybitnych kompozytorów, w tym m.in. Ludwika van Beethovena czy Feliksa Mendelssohna⁸⁰.

Niedostatki w funkcjonowaniu muzyki w Toruniu, wynikające głównie z jego prowincjonalnego położenia, obywatele miasta starali się uzupełniać we własnym zakresie. Zarówno zamieszkujący go Niemcy, jak i Polacy zakładali różnorakie stowarzyszenia, które inicjowały wydarzenia z udziałem muzyki. Członkowie tych związków zajmowali się także jej amatorskim wykonywaniem. Najważniejszym i założonym jako pierwsze towarzystwem niemieckim było powstałe w 1841 r. Thorner Singverein⁸¹, które swoimi śpiewami uświetniało m.in. obchody 50-lecia istnienia Copernicus Verein⁸². Do mniejszych organizacji tego rodzaju należały tzw. Liedertafel, które miały charakter towarzyski i rozrywkowy, a ich członkowie spotykali się przy kuflu piwa. W Toruniu działały dwa takie towarzystwa: założone w 1844 r. Thorner Liedertafel oraz w 1866 r. Handwerker-Liedertafel. Obok nich wspomnieć można jeszcze powstałe w 1880 r. Gesangverein i w 1884 r. Liederkrantz, a także dwa chóry męskie: Liederfreude (1892 r.) oraz Posauenchor (1905 r.). Poza licznymi uroczystościami (jubileusze, zjazdy itp.) muzy-

⁷⁹ A. Majewska, „*Miesiące muzyczne*”, s. 203-212.

⁸⁰ B. K. Jankowska, op. cit., s. 232-233; M. Niedzielska, *Życie polityczne i kulturalne*, s. 253-254.

⁸¹ B. K. Jankowska, op. cit., s. 233; M. Niedzielska, *Życie polityczne i kulturalne*, s. 302.

⁸² APT, AmT, C 18643.

ka pojawiała się też w trakcie wieczorów patriotycznych, określanych mianem Vaterländischer Unterhaltungsabend, na których przeprowadzano również zbiórki charytatywne⁸³. Do występów amatorskich zaliczyć można także imprezy organizowane przez toruńskie szkoły, m.in. koncerty w ramach święta toruńskiego gimnazjum, które odbywały się na Barbarce⁸⁴.

Nie mniej aktywni na polu muzyki amatorskiej byli Polacy, jednak swoje towarzystwa śpiewacze zaczęli organizować w nieco późniejszym okresie. Istotną cechą ich funkcjonowania była działalność o charakterze patriotycznym i krzewienie kultury polskiej. Pierwszym takim stowarzyszeniem był wspomniany wcześniej chór św. Cecylii, jednak śpiew był już wpisany do statutu Towarzystwa Czeladzi Katolickiej, funkcjonującego od 1859 r. W roku 1872 powstał zespół śpiewaków przy Towarzystwie Przemysłowym, przy którym od 1877 r. funkcjonowało filialne Kółko Śpiewackie, reprezentowało ono Toruń na II zjeździe śpiewaków i przemysłowców w Pelplinie w 1894 r.⁸⁵

Grupa ta stała się również załączkiem najbardziej zasłużonego chóru działającego w mieście, a mianowicie „Lutni”. Swoją działalność rozpoczęła ona w 1898 r. (zapowiadana była już w roku 1896). W wyniku wewnętrznych sporów w polskich stowarzyszeniach jej działalność została zawieszona, a część członków przeniosła się do Towarzystwa Młodych Przemysłowców, które także zorganizowało własny chór. „Lutnia” została reaktywowana w 1903 r. Ważnym wydarzeniem w jej historii było wybranie w dniu 21 listopada 1906 r. na jej prezesa krawca Ludwika Makowskiego, dobrego organizatora⁸⁶. Dzięki jego zaangażowaniu występowała ona na licznych zjazdach i imprezach na terenie Prus oraz Księstwa Poznańskiego, odnosząc przy tym liczne sukcesy. Z działalnością chóru oraz jego prezesa związane jest również zorganizowanie w Toruniu w roku 1912 okręgowego spotkania Związku Kół Śpiewackich, a także powołanie Związku Kół Śpiewaczych na Prusy

⁸³ B. K. Jankowska, op. cit., s. 233-234

⁸⁴ M. Niedzielska, *Życie polityczne i kulturalne*, s. 281.

⁸⁵ T. Zakrzewski, *Dzieje Towarzystwa Śpiewu „Lutnia”*, s. 169-172.

⁸⁶ K. Przybyszewski, *Ludwik Makowski*, [w:] *Toruński Słownik Biograficzny*, t. 3, red. K. Mikulski, Toruń 2002, s. 153-154.

Zachodnie i Warmię. Siedziba Związku znajdowała się w Toruniu, a jego działalnością kierował Makowski⁸⁷. Wspomnieć można, iż Towarzystwo Śpiewacze Lutnia działa również współcześnie i w 2018 r., pod batutą Agnieszki Brzezińskiej, świętowało 120. rocznicę swojego powstania⁸⁸.

Chóry działały także przy innych organizacjach: od 1895 r. przy Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół”, od 1905 r. przy Towarzystwie Czeladzi Katolickiej (chór polsko-niemiecki), a od 1908 r. przy Towarzystwie Zupełnej Wstrzemięźliwości „Wyzwolenie” (chór żeński)⁸⁹.

Z działalnością chórów oraz kółek śpiewackich, a także innych towarzystw funkcjonujących w Toruniu, łączyło się organizowanie uroczystości patriotycznych związanych z ważnymi wydarzeniami historycznymi lub postaciami. Przyjmowały one formę koncertów lub występów teatralnych i imprez, na których obecna była muzyka. Pomimo nadzoru Wydziału Policyjnego, który konsekwentnie egzekwował restrykcyjne pruskie prawo, odbywały się one dość często. Wspominany już wcześniej chór św. Cecylii wystąpił m.in. w czasie obchodów setnej rocznicy urodzin Samuela Bogumiła Lindego (24 IV 1871 r.), wykonując *Bogurodzicę*, oraz w trakcie pierwszej rocznicy istnienia Towarzystwa Przemysłowego⁹⁰. Śpiewacy związani z Towarzystwem Przemysłowym brali udział w licznych wieczornicach mickiewiczowskich, np. 27 listopada 1892 r. odśpiewali dwie pieśni pochodzące z *Konrada Wallenroda*⁹¹. W historii toruńskiej „Lutni” wymienić można koncert zorganizowany dla jej członków w ramach obchodów chopinowskich z roku 1910 (Makowski za dodanie do informacji o odwołaniu odczytu słów „Cześć Chopinowi” został ukarany grzywną) oraz występy w ra-

⁸⁷ T. Zakrzewski, *Dzieje Towarzystwa Śpiewu „Lutnia”*, s. 172-193.

⁸⁸ Wieczory Toruńskie – Ludwik Makowski – torunianin, patriota, chórzysta i krawiec, <http://informatorium.ksiaznica.torun.pl/wieczory-torunskie-ludwik-makowski-torunianin-patriota-chorzysta-i-krawiec/> (dostęp 24.06.2018).

⁸⁹ T. Zakrzewski, *Dzieje Towarzystwa Śpiewu „Lutnia”*, s. 180; L. Witkowski, op. cit., s. 62-63.

⁹⁰ T. Zakrzewski, *Życie polskie Torunia w latach siedemdziesiątych XIX wieku*, *Rocznik Toruński*, t. 15: 1980, s. 262, 270-271.

⁹¹ T. Zakrzewski, *Życie polskie Torunia przed 100 laty (1890-1895)*, *Rocznik Toruński*, t. 21: 1992, s. 219-221.

mach rocznicy urodzin Zygmunta Krasieńskiego w 1912 r. (również spowodowały one reperkusje ze strony władz pruskich). Dużym sukcesem (pomimo trwania I wojny światowej, która negatywnie wpłynęła na funkcjonowanie kultury w Toruniu) okazały się wydarzenia z roku 1917, związane z upamiętnieniem śmierci Tadeusza Kościuszki. Wówczas, oprócz żywych obrazów, pojawiły się pieśni związane z jego postacią⁹².

Z istnieniem w Toruniu pieśni polskiej związane jest również publikowanie śpiewników. Pierwsze takie wydawnictwo było dziełem Juliana Prejsa. *Śpiewnik Polski czyli zbiór pieśni, śpiewów i śpiewek narodowych dla lig i grom towarzyskich* został opublikowany już w roku 1848 w jego własnej Drukarni Polsko-Ludowej. Inną taką publikacją był *Zbiór pieśni dla szkół polskich* autorstwa Teodora Kiewicza, wydany w drukarni niemieckiej Ernesta Lambecka. Także polska drukarnia należąca do rodziny Buszczyńskich rozpowszechniała śpiewniki: w 1872 r. *Pieśni podczas obchodu 81 rocznicy ogłoszenia Konstytucji 3 Maja 1791 odśpiewane w Toruniu*⁹³ czy też w 1902 r. *Nasz śpiewnik kościelny. Zbiór najczęściej używanych pieśni kościelnych*. Tego rodzaju publikacje były przesyłane m.in. abonentom „Gazety Toruńskiej”⁹⁴.

Dość aktywne życie muzyczne Torunia, w tym funkcjonujące w nim zespoły profesjonalne i amatorskie, wymagało odpowiedniego zaplecza, do którego zaliczyć można dwa rodzaje instytucji. Do pierwszej grupy należały sklepy oraz wypożyczalnie z nutami i innymi muzykami. Największy „Die Musikalien-Handlung und die Musikalische Leih-Anstalt” był własnością zasłużonego toruńskiego drukarza Ernesta Lambecka (po jego śmierci przejął ją jego syn Walter). W ofercie sklepu znajdowały się nuty na wiele instrumentów z zakresu muzyki dawnej, klasycznej oraz współczesnej. Katalog wypożyczalni z 1866 r. liczył ponad 6200 pozycji. Do mniejszych należały sklepy prowadzone przez Justusa Wallisa, J. Rakowicza, Rudolpha Dietricha i E. F. Schwartza (był on również wydawcą). Przy dwóch ostatnich funkcjonowały także wypożyczalnie. Drugi rodzaj stanowiły zakłady zajmujące się produkcją oraz sprzedażą instrumentów. W 1880 r. w Toruniu urucho-

⁹² T. Zakrzewski, *Dzieje Towarzystwa Śpiewu „Lutnia”*, s. 186-205.

⁹³ B. K. Jankowska, op. cit., s. 228.

⁹⁴ L. Witkowski, op. cit., s. 63.

mił swoją fabrykę oraz sklep Wilhelm Zielkie, który był ponadto nauczycielem muzyki. W sklepie poza instrumentami oferował on również różne akcesoria muzyczne. Kolejna wytwórnia, prowadzona przez Fryderyka Augusta Gorama, ruszyła w roku 1886. Zaopatrywała ona toruńskie kapele wojskowe, a także eksportowała swoje wyroby do niemieckich kolonii w Afryce. Poza sprzedażą prowadziła też naprawę i konserwację instrumentów. Obok tych dwóch firm działali inni mniejsi wytwórcy: V. Forst, I. Kluge, G. Mehr, O. Szczypiński, T. Hempel, E. Parlow⁹⁵.

Na koniec wspomnieć można jeszcze o nielicznych kompozytorach związanych z Toruniem. Pierwszym z nich był Stanisław Duliński, autor dwóch (o trzeciej informuje wyłącznie niemiecka bibliografia muzyczna) kompozycji na fortepian wydanych przez E. F. Schwartz. Z Torunia pochodził, a także tu grywał, pianista Jan Konopacki, który napisał kilkanaście utworów użytkowych i okolicznościowych, jak też pieśni. Jego prace ukazały się nakładem E. Lambecka. Najbardziej płodny był kapelmistrz, związany z orkiestrami wojskowymi w Toruniu i we Włocławku, Jan Aleksander Jędrowski, który stworzył 350 dzieł przeznaczonych na fortepian oraz dla orkiestr; część z nich związana jest z grodem Kopernika i polskim ruchem patriotycznym⁹⁶.

Muzyka towarzyszyła mieszkańcom Torunia już od samych początków miasta, przybierając różnorodne formy. Pojawiała się w chwilach doniosłych, a więc w czasie liturgii lub wizyt królów, a także w życiu codziennym, chociażby podczas spotkań towarzyskich w toruńskich gospodach. Żył tu kilku znaczących twórców i artystów, którzy w okresie staropolskim często pełnili funkcje kantorów i organistów. Prowadzona przez nich nauka w szkole, w tym śpiew czy czytanie nut, zaznajamiała torunian z podstawami tej dziedziny sztuki. Zauważalna zmiana nastąpiła w połowie XIX w., kiedy to zaczął się rozwijać muzyczny ruch amatorski. Dzięki zaangażowaniu jego członków możliwe było dostarczenie obywatelom miasta wrażeń związanych z muzyką.

⁹⁵ B. K. Jankowska, op. cit., s. 228-230.

⁹⁶ I. Lewandowska, *Muzykalia Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu jako źródło do badań muzycznego dziedzictwa Pomorza*, [w:] *Materialne ślady kultury muzycznej na Pomorzu i Kujawach*, red. A. Kłaput-Wiśniewska, Bydgoszcz 2012, s. 31-35.

Wypełniało to lukę wywołaną brakiem wydarzeń o bardziej doniosłym charakterze, co wynikać mogło z prowincjonalnego charakteru Torunia w tym okresie. Mimo że miasto nie wyróżniało się na tym polu w sposób znaczący, to ma jednak swoje tradycje muzyczne. Zarówno w okresie staropolskim, jak i w czasach zaboru pruskiego muzyka była obecna w życiu toruńskich mieszczan i wzbudzała ich zainteresowanie.

Bibliografia

Źródła

Niepublikowane:

Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta miasta Torunia

Publikowane:

Die ältesten Zinsregister der Altstadt Thorn, hrsg. von F. Prowe, Mitteilungen des Coppersnicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn, H. 39 (1931).

Księga ławnicza Nowego Miasta Torunia (1387-1450), wyd. K. Ciesielska, Warszawa-Poznań 1973.

Najdawniejsze ustawy Gimnazjum Toruńskiego, wyd. S. Tync, Fontes – Towarzystwo Naukowe w Toruniu, t. 21 (1925).

Urkundenbuch des Bisthums Culm, T. 1, *Das Bisthum Culm unter dem deutschen Orden 1243-1466*, bearb. C. P. Woelky, Danzig 1885.

Opracowania

Biskup M., *Historia Torunia*, t. 2, cz. 1: *U schyłku średniowiecza i w początkach odrodzenia (1454-1548)*, Toruń 1992.

Brzezińska A., *Tradycje muzyczne kościoła pw. św. Jakuba w Toruniu (do roku 1939)*, [w:] *Dzieje i skarby kościoła Świętojakubskiego w Toruniu : materiały z IV Sesji Naukowej Toruńskiego Oddziału Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, z cyklu „Dzieje i skarby kościołów toruńskich”, zrealizowanej przy współpracy Biblioteki Uniwersyteckiej UMK w Toruniu, 26-28 października 2009 roku, red. K. Kluczwajd, Toruń 2010, s. 383-391.

Chmarzyński G., *Sztuka w Toruniu. Zarys dziejów*, [w:] *Dzieje Torunia. Praca zbiorowa z okazji 700-lecia miasta*, red. K. Tymieniecki, Toruń 1933, s. 469-544.

Dorawa M., *Organy kościoła Mariackiego w Toruniu*, [w:] *Dzieje i skarby kościoła Mariackiego w Toruniu : materiały z konferencji przygotowanej przez Toruński Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki przy współpr.*

- Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (Toruń 14-16 kwietnia 2005)*, red. K. Kluczajd, Toruń 2005, s. 321-343.
- Grzebień L., *Dzieje kulturalne jezuitów toruńskich (1596-1996)*, [w:] *Jezuici w Toruniu (1596-1996)*, red. K. Maliszewski i W. Rozynekowski, Toruń 1997, s. 55-83.
- Hinz E., *Działalność muzyczna w kościele farnym pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Toruniu do 1918 roku*, [w:] *Dzieje i skarby kościoła świętojańskiego w Toruniu : materiały z konferencji przygot. przez Toruński Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki w X rocznicę ustanowienia Diecezji Toruńskiej pod patronatem Biskupa Toruńskiego oraz Prezydenta Miasta Torunia (22-23 marca 2002)*, red. K. Kluczajd, M. Woźniak, Toruń 2002, s. 331-343.
- Historia Torunia*, t. 1: *W czasach średniowiecza (do roku 1454)*, red. M. Biskup, Toruń 1999.
- Historia Torunia*, t. 2, cz. 2: *W czasach renesansu, reformacji i wczesnego baroku (1548-1660)*, red. M. Biskup, Toruń 1994.
- Historia Torunia*, t. 2, cz. 3: *Między barokiem i oświeceniem (1660-1793)*, red. M. Biskup, Toruń 1996.
- Historia Torunia*, t. 3, cz. 1: *W czasach zaboru pruskiego (1793-1920)*, red. M. Biskup, Toruń 2003.
- Jankowska B. K., *Z tradycji muzycznych Torunia*, *Rocznik Toruński*, t. 15: 1980, s. 221-240.
- Lerle E., *Dzieje szkoły nowomiejskiej w Toruniu*, Toruń 1938.
- Leszczyńska A., *Music and Musicians in Late-Renaissance Toruń*, [w:] *Musica Baltica. The Music Culture of Baltic Cities in Modern Times*, red. J. Woźniak, Gdańsk 2010, s. 165-175.
- Leszczyńska A., *W poszukiwaniu hanzeatyckiego sponsora: listy muzyków z przelomu XVI i XVII wieku do rad miejskich Torunia i Gdańska*, [w:] *Complexus effectuum musicologiae studia Mirosłao Perz septuagenario dedicata*, red. T. Jeż, s. 229-246.
- Lewandowska I., *Muzykalia Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu jako źródło do badań muzycznego dziedzictwa Pomorza*, [w:] *Materialne ślady kultury muzycznej na Pomorzu i Kujawach*, red. A. Kłaput-Wiśniewska, Bydgoszcz 2012, s. 27-40.
- Majewska A., *„Miesiące muzyczne” na scenie Thorner Stadttheater w świetle „Thorner Presse” w latach 1904-1920*, [w:] *Wydarzenia muzyczne na Pomorzu i Kujawach*, red. A. Kłaput-Wiśniewska, B. Mielcarek-Krzyżanowska, Bydgoszcz 2006, s. 203-212.

- Majewska A., *Toruński Teatr jako scena muzyczna (1904-1945)*, [w:] *Muzyka w instytucjach i stowarzyszeniach na Pomorzu i Kujawach*, red. B. Mielcarek-Krzyżanowska, Bydgoszcz 2004, s. 163-181.
- Morawska K., *Historia muzyki polskiej*, t. 1: *Średniowiecze*. cz. 2: *1320-1500*, Warszawa 1998.
- Niedzielska M., *Niemieckie towarzystwa naukowe w Prusach Zachodnich w latach 1815-1920*, Toruń 1993.
- Pękacka-Falkowska K., *Miłość w czasach zarazy, czyli mór, pantofel i muzyka*, *Rocznik Toruński*, t. 40: 2013, s. 173-184.
- Przybyszewski K., *Ludwik Makowski*, [w:] *Toruński Słownik Biograficzny*, t. 3, red. K. Mikulski, Toruń 2002, s. 153-154.
- Rozynkowski W., *Dzwony średniowiecznego Torunia*, [w:] *Tajemnice starych dzwonów Torunia i Chełmna w 500-tną rocznicę ulania wielkiego Tuba Dei*, red. T. Jaworski, N. Nasieniewski, K. Przegiętka, Toruń 2001, s. 23-48.
- Salmonowicz S., *Teatr szkolny toruński (XVI-XVIII wiek)*, [w:] idem, *Prusy Królewskie w XVII-XVIII wieku. Studia z dziejów kultury*, Toruń 2002, s. 58-68.
- Salmonowicz S., *Toruńskie Gimnazjum Akademickie w latach 1681-1817: studium z dziejów nauki i oświaty*, Poznań 1973.
- Salmonowicz S., *Uroczystości i imprezy staropolskiego Torunia (XVI-XVIII w.)*, [w:] idem, *W staropolskim Toruniu (XVI-XVIII w.). Studia i szkice*, Toruń 2005, s. 22-47.
- Tync S., *Dzieje Gimnazjum Toruńskiego (1568-1772)*, t. 1: *Wiek XVI*, Toruń 1928.
- Tync S., *Dzieje Gimnazjum Toruńskiego*, t. 2, Toruń 1949.
- Wieczory Toruńskie – Ludwik Makowski – torunianin, patriota, chórzysta i krawiec, <http://informatorium.ksiaznica.torun.pl/wieczory-torunskie-ludwik-makowski-torunianin-patriota-chorzysta-i-krawiec/> (dostęp 24.06.2018).
- Wierzbicki W., *Muzyka w kościele świętego Jakuba Apostoła w Toruniu w świetle archiwum tego kościoła*, [w:] *Musica ecclesiastica*, red. A. Kłaput-Wiśniewska, A. Filabera, Bydgoszcz 2009, s. 131-135.
- Witkowski L., *Dzieje kultury muzycznej Polski północnej pod zaborem pruskim i w okresie międzywojennym*, Bydgoszcz 1981.
- Zakrzewski T., *Dzieje Towarzystwa Śpiewu „Lutnia” w Toruniu pod zaborem pruskim 1898-1920*, *Rocznik Toruński*, t. 10: 1975, s. 169-210.
- Zakrzewski T., *Życie polskie Torunia przed 100 laty (1890-1895)*, *Rocznik Toruński*, t. 21: 1992, s. 149-172.
- Zakrzewski T., *Życie polskie Torunia w latach siedemdziesiątych XIX wieku*, *Rocznik Toruński*, t. 15: 1980, s. 253-301.

Zakrzewski T., *Życie polskie w Toruniu podczas Wiosny Ludów*, Rocznik Toruński, t. 13: 1978, s. 159-181.

Streszczenie: W artykule przedstawiono dzieje muzyki w Toruniu od chwili lokacji miasta do jego przejścia pod polską administrację na początku roku 1920. Podjęto w nim różne aspekty funkcjonowania muzyki w społeczności miasta, począwszy od miejsc jej występowania, poprzez okazje, w których można było ją usłyszeć, oraz osoby zajmujące się jej wykonywaniem, po podstawowe informacje o wykorzystywanych instrumentach. Historię tego wycinka kultury ukazano w okresie staropolskim oraz w czasach zaboru pruskiego. W pierwszym z nich muzyka została podzielona na sakralną oraz świecką. Dużo uwagi poświęcono jej obecności w toruńskich szkołach i kościołach, a także pojawianiu się jej w trakcie różnych uroczystości oraz życiu codziennym toruńskich mieszczan. W części obejmującej zabór pruski omówiono muzykę, dzieląc ją na profesjonalną i amatorską. Do pierwszej grupy zaliczono działające w Toruniu kapele wojskowe, opery i inne przedstawienia wystawiane w tutejszym Teatrze Miejskim, a także nieliczne koncerty muzyki poważnej. Znacznie bardziej rozwinięty był ruch amatorski, w którym uczestniczyli zarówno Niemcy, jak i polscy obywatele miasta. Ważnym elementem dla tej drugiej grupy był patriotyzm. Członkowie polskich towarzystw organizowali uroczystości ku czci narodowych bohaterów oraz publikowali polskojęzyczne pieśni. W okresie staropolskim, jak i pruskim, wymieniono najistotniejsze postacie związane z funkcjonowaniem muzyki w Toruniu na przestrzeni dziejów.

The outline of the history of music in Toruń until 1920

Abstract: The article presents the history of music in Toruń from the year of the town's foundation until it was taken over by the Polish administration at the beginning of 1920. It addresses various aspects of the role of music among inhabitants of Toruń starting from the places where it was played, through occasions when it could be heard, down to people dealing with music. It also includes basic information about the instruments used to play music. The history of this fragment of culture was shown in the Old-Polish period and during the times of the Prussian partition of Poland. In the former period, music was divided into sacral and secular. Much emphasis was placed on music's presence in Toruń's schools and churches, during various ceremonies and in everyday life of Toruń's burghers. The part addressing the times of the Prussian

partition discusses music divided into professional and amateur. The first group includes various military music bands, operas and other performances staged in the Municipal Theatre along with few concerts of classical music. The amateur musical community was much more numerous – it consisted of both German and Polish inhabitants of Toruń. Patriotism was a major aspect for the latter group. Members of the Polish societies organized ceremonies to sing Polish songs in honour of national heroes. The article enumerates the most important figures connected with music in Toruń of the Old-Polish period and in the times of the Prussian partition of Poland.

Abriss der Musikgeschichte von Thorn bis 1920

Zusammenfassung: Der Artikel präsentiert die Musikgeschichte von Thorn von der Gründung der Stadt bis zu ihrem Übergang unter polnische Verwaltung Anfang 1920. Es geht in ihm um verschiedene Aspekte der Funktion von Musik im Leben der Stadt, beginnend mit den Orten, an denen sie gespielt wurde, über die Anlässe, bei denen man sie hören konnte, die Personen, die sie ausführten bis zu grundlegenden Informationen über die verwendeten Instrumente. Die Geschichte dieses Bereichs der Kultur wird für die altpolnische Zeit und für die Zeit im preußischen Teilungsgebiet dargestellt. In der ersteren wurde die Musik in geistliche und weltliche unterschieden. Große Aufmerksamkeit wird ihrer Präsenz in den Thorner Schulen und Kirchen gewidmet, ebenso im Verlauf von verschiedenen Feierlichkeiten und im Alltagsleben der Thorner Bürger. Im Abschnitt zum preußischen Teilungsgebiet wird unterschieden zwischen professioneller und Amateurmusik. Zur ersteren Gruppe zählten die in Thorn tätigen Militärkapellen, die Opern und andere Vorstellungen, die im hiesigen Stadttheater zur Aufführung kamen, sowie zahlreiche Konzerte von ernster Musik. Wesentlich weiter entwickelt war die Musik von Amateuren, an der sich sowohl deutsche als auch polnische Bürger der Stadt beteiligten. Große Bedeutung für die letztere Gruppe hatte der Patriotismus. Mitglieder polnischer Gesellschaften organisierten Feierlichkeiten zur Ehre von Nationalhelden und publizierten Lieder in polnischer Sprache. Sowohl für die altpolnische als auch für die preußische Zeit werden die wichtigsten Persönlichkeiten genannt, die im Lauf der Geschichte mit dem Musikleben in Thorn verbunden waren.

Słowa kluczowe: historia muzyki, historia kultury, historia Torunia, muzyka świecka, muzyka kościelna, Gimnazjum Akademickie w Toruniu, Teatr Miejski w Toruniu, towarzystwa śpiewacze

Keywords: history of music, history of culture, history of Toruń, secular music, church music, Academic Gymnasium School in Toruń, Municipal Theatre in Toruń, singing societies

Schlüsselwörter: Musikgeschichte, Kulturgeschichte, Geschichte Thorns, weltliche Musik, Kirchenmusik, Akademisches Gymnasium in Thorn, Stadttheater in Thorn, Gesangvereine